

MEI 2005
ADVIES RDA 2005/05

IMPLICATIES VAN DE DOOR EFSA GEFORMULEERDE
OPINIE OVER HET BEDWELMEN EN DODEN VAN DE
BELANGRIJKSTE PRODUCTIEDIEREN VOOR RICHTLIJN
93/119/EG EN HET NEDERLANDSE STANDPUNT TEN
AANZIEN VAN DEZE RICHTLIJN

ADVIES AAN DE MINISTER VAN
LANDBOUW, NATUUR EN
VOEDSELKWALITEIT INZAKE HET IN TE
NEMEN STANDPUNT TEN AANZIEN VAN
RICHTLIJN 93/119/EG NAAR AANLEIDING
VAN DE OPINIE VAN EFSA OVER HET
BEDWELMEN EN DODEN VAN DE
BELANGRIJKSTE PRODUCTIEDIEREN

SAMENSTELLING VAN DE RAAD

- prof. dr. C.J.G. Wensing, voorzitter
- A. Achterkamp
- ir. A.M. Burger
- mr. E.C. Greve
- ir. M.J.B. Jansen
- drs. S.B.M. Jongerius
- J.Th. de Jongh
- P.J.J.M. Loonen
- ir. B.J. Odink
- dr. ir. H. Paul
- ir. G. de Peuter
- prof. dr. A. Pijpers
- drs. T. de Ruijter
- S.J. Schenk
- prof. dr. F.J. van Sluijs
- H.W.A. Swinkels
- drs. P.A. Thijsse
- prof. dr. J.H.M. Verheijden
- drs. P. van der Wal

Raad voor Dierenaangelegenheden

bezoekadres:

Laan van Nieuw Oost Indië 131-133
2593 BM Den Haag

postadres:

Postbus 90428
2509 LK Den Haag

telefoon 070 3785266

fax 070 3786336

e-mail info@rda.nl

www.raadvoordierenaangelegenheden.nl

Secretaris: dr. drs. I.D. de Wolf

INHOUDSOPGAVE

Advies	5
1. Algemene opmerkingen ten aanzien van de door EFSA geformuleerde opinie	5
en de achterliggende wetenschappelijke rapportage	
2. Specifieke punten ten aanzien van de door EFSA geformuleerde opinie en de	6
achterliggende wetenschappelijke rapportage	
3. Consequenties van de door EFSA geformuleerde opinie en de achterliggende . . .	8
wetenschappelijke rapportage voor Richtlijn 93/119/EG	
4. Consequenties van de door EFSA geformuleerde opinie en de achterliggende . . .	11
wetenschappelijke rapportage voor de invulling van het Besluit doden van dieren	
5. Consequenties van de door EFSA geformuleerde opinie en de achterliggende . . .	12
wetenschappelijke rapportage voor het Nederlandse standpunt ten aanzien van	
Richtlijn 93/119/EG	
6. Overige opmerkingen	15
Literatuurlijst	17
Bijlagen	
1. Samenvatting van de opinie van EFSA	19
2. Samenstelling van de werkgroep	23
3. Overzicht van publicaties	24

ADVIES

Op verzoek van de Dierenbescherming heeft de Raad voor Dierenaangelegenheden (hierna: Raad) de opinie van EFSA (= European Food Safety Authority), inclusief het achterliggende wetenschappelijke rapport, over het bedwelmen en doden van de belangrijkste productiedieren van 15 juni 2004 bestudeerd. Tevens is nagegaan wat de implicaties van deze opinie voor Richtlijn 93/119/EG zijn en wat één en ander betekent voor het standpunt dat Nederland ten aanzien van Richtlijn 93/119/EG zou moeten innemen. Bovendien zijn de implicaties van deze opinie voor de implementatie van de Richtlijn in het Besluit doden van dieren nagegaan.

1. ALGEMENE OPMERKINGEN TEN AANZIEN VAN DE DOOR EFSA GEFORMULEERDE OPINIE EN DE ACHTERLIGGENDE WETENSCHAPPELIJKE RAPPORTAGE

De Raad spreekt zijn waardering uit voor de gedegen wijze waarop EFSA tot zijn opinie is gekomen. De Raad onderschrijft in het algemeen de bevindingen en aanbevelingen van EFSA met betrekking tot het bedwelmen en doden van productiedieren (zie ook bijlage 1). De Raad is van mening dat met name de zeer uitgebreide wetenschappelijke rapportage, die ten grondslag ligt aan de door EFSA

geformuleerde opinie, een gedegen onderbouwing voor de aanbevelingen van EFSA biedt. Wel betreurt de Raad het dat het de door EFSA opgestelde opinie aan praktische aanbevelingen ontbeert en dat er vrijwel geen conclusies worden verbonden aan de wetenschappelijke bevindingen zoals verwoord in de wetenschappelijke rapportage. De Raad constateert dat er veel behoefte bestaat aan een soort 'guideline', waarin wordt aangegeven onder welke omstandigheden welke methode(n) de meest geschikte is (zijn). De Raad realiseert zich echter dat het opstellen van een dergelijke 'guideline' bijzonder lastig is, omdat het samenspel van omstandigheden bepaalt welke methode in die situatie het meest geschikt is en er een zeer groot aantal samenspielen mogelijk is.

EFSA constateert dat er geen ideale methode voor bedwelming en doding is die voor alle productiedieren onder alle in het wetenschappelijke rapport beschreven omstandigheden voldoet. Evenals EFSA is de Raad van mening dat het uitgangspunt voor het bedwelmen en doden van productiedieren dan ook zou moeten zijn dat voor elke diersoort die condities en methoden geselecteerd worden die met betrekking tot het welzijn van de diersoort en de gegeven omstandigheden het meest geschikt zijn. Aansluitend bij Richtlijn 93/119/EG betekent dit dat de dieren elke vermijdbare opwinding of pijn of elk

vermijdbaar lijden, voor zover mogelijk, wordt bespaard. De Raad tekent daarbij aan dat, met inachtneming van dit kader, zoals ook verwoord in artikel 3 van de Richtlijn, de condities en methoden voor het bedwelmen en doden van productiedieren bedrijfs-economisch haalbaar en toepasbaar binnen de bedrijfsprocessen moeten zijn.

In het bijzonder deelt de Raad de mening van EFSA dat ook vissen een vorm van pijn-, angst- en stressbeleving kennen, dat er in bepaalde situaties sprake kan zijn van aantasting van het welzijn van vissen en dat het voorgaande impliceert dat de criteria voor het bedwelmen en doden van productiedieren ook op voor productiedoeleinden gehouden vissen van toepassing moeten worden verklaard (zie ook RDA 2003/05).

2. SPECIFIEKE PUNTEN TEN AANZIEN VAN DE DOOR EFSA GEFORMULEERDE OPINIE EN DE ACHTERLIGGENDE WETENSCHAPPELIJKE RAPPORTAGE

De door EFSA geformuleerde opinie en de achterliggende wetenschappelijke rapportage beperken zich, op verzoek van de Commissie, tot de belangrijkste productiedieren, te weten rundvee, schapen, varkens, pluimvee, paarden en gekweekte vissen. Andere voor productiedoeleinden gehouden dieren, zoals konijnen, pelsdieren, herten, kwartels en geiten, worden door EFSA buiten beschouwing gelaten. De Raad deelt de keuze van EFSA voor de be-

perking tot deze diersoorten, maar zou graag zien dat ook voor andere (veel gehouden) productiedieren aanbevelingen voor het bedwelmen en doden van deze dieren onder productieomstandigheden dan wel in geval van een dierziekteuitbraak worden opgesteld. Op deze wijze wordt meer recht gedaan aan het grote aantal diersoorten dat als productiedier gehouden wordt. Daarnaast wordt daardoor ook beter aangesloten bij Richtlijn 93/119/EG. Deze Richtlijn is namelijk ook op voor productiedoeleinden gehouden diersoorten zoals konijnen, kwartels en geiten van toepassing.

De door EFSA verwoorde opinie is gebaseerd op een solide onderbouwde wetenschappelijke inschatting van het welzijn van dieren tijdens het bedwelmen en doden van deze dieren onder de condities zoals deze zich voordoen bij commerciële slachthuizen en op boerderijen. Ethische, (socio-)economische, culturele, religieuze of voedselveiligheidsaspecten zijn niet in beschouwing genomen. De keuze van EFSA om de condities zoals deze zich voordoen bij commerciële slachthuizen en op boerderijen in haar inschatting te betrekken, vindt de Raad verstandig. De Raad vindt het echter wel teleurstellend dat EFSA zich in zijn rapportage en opinie beperkt tot dierenwelzijn en geen uitspraken doet over de overige aspecten, terwijl zij wel het belang erkent van de buiten beschouwing gelaten aspecten. Met name ritueel slachten kan een zeer grote invloed hebben op het welzijn van productie-

dieren. In de Richtlijn wordt bedwelming voorafgaand aan het doden en slachten dwingend voorgeschreven, maar wordt een uitzondering gemaakt voor onbedweld slachten op rituele gronden. Echter, het nalaten van bedwelming betekent in het algemeen een aanzienlijke welzijnsaantasting voor het dier. De Raad is van mening dat religieuze aspecten, evenals ethische, (socio-)economische, culturele, voedselveiligheids- en andere aspecten meegewogen moeten kunnen worden, maar dat bij het bedwelmen en doden van productiedieren het welzijn van het dier altijd prevaleert.

EFSA heeft zich, op verzoek van de Commissie, in haar opinie en het daaraan ten grondslag liggende wetenschappelijke rapport beperkt tot het moment van bedwelmen en doden. Procedures die aan dit proces voorafgaan of hierop volgen zijn door EFSA grotendeels buiten beschouwing gelaten. Op het fixeren van dieren voorafgaand aan het bedwelmen en/of doden wordt in de wetenschappelijke rapportage in het algemeen beperkt ingegaan. EFSA merkt op dat (een aantal van) de buiten beschouwing gelaten procedures invloed kunnen (kan) hebben op het welzijn van de dieren. De Raad onderschrijft deze kanttekening en is van mening dat het gehele proces (van verplaatsen tot en met doden) meegenomen moet worden om tot een totale welzijnsbeoordeling van het systeem te kunnen komen. Tevens constateert de Raad dat door deze beperking uitwerking wordt gegeven aan slechts een deel van

de in de Richtlijn verwoorde eisen: in Richtlijn 93/119/EG worden naast eisen aan het bedwelmen, doden en slachten van dieren ook eisen gesteld aan bijvoorbeeld het verplaatsen en onderbrengen van productiedieren en aan de slachthuizen zelf.

Hoewel EFSA wel zijdelings stilstaat bij het belang van een goede opleiding dan wel training van degenen die de bedwelming dan wel het doden uitvoert (uitvoeren), de arbeidsomstandigheden waaronder de procedures moeten worden uitgevoerd en het onderhoud en controle van de apparatuur, zou de Raad hier toch graag meer aandacht voor zien. Dergelijke aspecten hebben een zeer grote invloed op de mate van eventuele welzijnsaantasting rond het bedwelmen en doden van productiedieren.

EFSA constateert dat op tal van punten de wetenschappelijke kennis onvoldoende is. De Raad onderschrijft dit en zou graag zien dat prioriteit wordt toegekend aan onderzoek naar bedwelgings- en/of dodingsmethoden bij vissen en naar de bedwelgings- en/of dodingsmethoden die gebruik maken van gas of elektrocutie. Dit laatste onderzoek is noodzakelijk voor alle gehouden productiedieren; de Raad kent daarbinnen een prioriteit toe aan onderzoek bij varkens. Daarnaast is onderzoek gewenst naar de reversibiliteit van het uitschakelen van verschillende lichaamsfuncties bij diverse bedwelgingsmethoden om te bezien in hoeverre aan religieuze wensen tegemoet kan worden gekomen. Dit

onderzoek zou zich met name op herkauwers en pluimvee moeten richten. Voorts zou de invloed van alle stappen voorafgaand aan de bedwelming en doding op het welzijn van het dier een belangrijk aandachtspunt binnen het onderzoek moeten zijn.

3. CONSEQUENTIES VAN DE DOOR EFSA GEFORMULEERDE OPINIE EN DE ACHTERLIGGENDE WETENSCHAPPELIJKE RAPPORTAGE VOOR RICHTLIJN 93/119/EG

Richtlijn 93/119/EG is het kader waarbinnen de wetenschappelijke rapportage en het formuleren van een opinie dienden plaats te vinden. Deze Richtlijn stelt eisen aan de wijze waarop voor productiedoeleinden gehouden dieren worden bedwelmd en gedood. Bedwelming voor het slachten is verplicht binnen de Europese Unie, hoewel in sommige lidstaten een uitzondering wordt gemaakt voor onbedwelmd slachten op rituele gronden. Uitgangspunt van deze Richtlijn is dat dieren tijdens het verplaatsen, onderbrengen, fixeren, bedwelmen, slachten en doden elke vermijdbare opwinding of pijn of elk vermijdbaar lijden moet worden bespaard (artikel 3). Dit uitgangspunt krijgt nadere uitwerking in de overige artikelen van de Richtlijn en in de bijlagen behorende bij de Richtlijn. Door de afbakening waarvoor door EFSA is gekozen (de gekozen diersoorten en stappen binnen het slachtproces), zijn met name de bijlagen B, C, D en E relevant.

Bijlage B van Richtlijn 93/119/EG formuleert de eisen voor het fixeren van dieren vóór het bedwelmen, slachten of doden. De Raad is van mening dat het wenselijk is in de Richtlijn of zijn bijlagen per diersoort bindend te benoemen welke fixatiemethode(n) vanuit dierenwelzijnsperspectief het meest geschikt is (zijn). Daarbij dient tevens te worden beschreven op welke wijze deze methode(n) uitgevoerd dient (dienen) te worden. Het benoemen en nader beschrijven van fixatiemethoden per diersoort dient mede gebaseerd te worden op de wetenschappelijke rapportage van EFSA, hoewel deze op dat punt nog enige aanvulling behoeft. Bij het benoemen van fixatiemethoden per diersoort dient het welzijn van het dier leidend te zijn (artikel 3). Op grond van andere aspecten, zoals ethische, (socio-) economische, culturele, religieuze of voedselveiligheidsaspecten, kan vervolgens binnen de toegestane methoden een keuze gemaakt worden.

Bijlage C benoemt de in de EU toegestane methoden voor het bedwelmen en doden van andere dan pelsdieren. In deze bijlage wordt niet aangegeven welke methode(n) voor welke diersoort het meest geschikt is (zijn). De Raad is van mening dat het wenselijk is in de Richtlijn of zijn bijlagen per diersoort bindend te benoemen welke bedwelgings- en dodingsmethode(n) vanuit dierenwelzijnsperspectief het meest geschikt is (zijn). Daarbij dient tevens te worden beschreven op welke wijze deze methoden uitgevoerd dienen te worden. Het benoemen en

nader beschrijven van bedwelms- en dodingsmethoden per diersoort kan gebaseerd worden op de wetenschappelijke rapportage van EFSA. Bij het benoemen van bedwelms- en dodingsmethoden per diersoort dient het welzijn van het dier leidend te zijn (artikel 3). Op grond van andere aspecten, zoals ethische, (socio-)economische, culturele, religieuze of voedselveiligheidsaspecten, kan vervolgens binnen de toegestane methoden een verantwoorde keuze gemaakt worden.

De Raad constateert voorts dat een aantal bedwelms- en dodingsmethoden die in de wetenschappelijke rapportage van EFSA worden beschreven momenteel niet in bijlage C is opgenomen. Toepassing van deze methoden is derhalve uitgesloten.

Echter, een aantal van deze methoden (waaronder gasbedwelling door een combinatie van gassen of door niet-aversieve gassen) verdient vanuit een welzijnsperspectief de voorkeur boven sommige van de momenteel toegestane bedwelms- en dodingsmethoden (waaronder gasbedwelling met een hoge concentratie koolstofdioxide). De Raad is dan ook van mening dat bijlage C hiermee dient te worden aangevuld.

Tevens is de Raad van mening dat een procedure ontwikkeld dient te worden waarmee bijlage C op een verantwoorde wijze kan worden aangepast. Wetenschappelijke ontwikkelingen kunnen resulteren in wetenschappelijk beproefde, welzijnsvriendelijkere bedwelms- en/of dodingsmethoden; voortschrijdend wetenschappelijk inzicht kan er toe leiden

dat bepaalde bedwelms- en/of dodingsmethoden die momenteel zijn toegestaan in de toekomst afgevoerd moeten worden. Het dient mogelijk te zijn om de bijlage hierop aan te passen.

Gelet op de constatering van EFSA en de Raad voor Dierenaangelegenheden (RDA 2003/05) dat ook vissen een vorm van pijn, angst en stressbeleving kennen en dat er in bepaalde situaties sprake kan zijn van aantasting van het welzijn van vissen dient bijlage C uitgebreid te worden met criteria voor het bedwelmen en doden van voor productiedoeleinden gehouden vissoorten. Per gehouden vissoort dient dat op de hiervoor beschreven wijze te gebeuren.

Bijlage D stelt dat bij alle bedwelmdede dieren de verbloeding dient plaats te vinden door tenminste één van de halsslagaderen of de bloedvaten waaruit die voortkomen in te snijden. Uit de wetenschappelijke rapportage van EFSA blijkt dat deze wijze van verbloeding niet voor alle diersoorten de meest adequate wijze is. Dit is onder andere het geval voor varkens en runderen, waarvoor een steekmethode dicht bij het hart adequater is. De ontwikkeling van betere steekmethoden is voor deze diersoorten noodzakelijk. Voor andere diersoorten, zoals pluimvee, volstaat het insnijden van één halsslagader niet; beter is het om beide halsslagaders in te snijden. Sommige diersoorten worden überhaupt niet verbloed. De Raad is van mening dat bijlage D per diersoort hierop dient te worden aangepast.

Bijlage E is gericht op het doden van dieren in het kader van de bestrijding van dierziekten. In de bijlage wordt bepaald dat elke methode voor het doden van dieren, die is toegestaan overeenkomstig bijlage C en die een stellige dood waarborgt in het kader van dierziektebestrijding, mag worden toegepast. Voorts wordt in de bijlage bepaald dat de bevoegde autoriteit, met inachtneming van artikel 3 van de Richtlijn, het gebruik van andere methoden kan toestaan voor het doden van voor de betreffende ziekte vatbare dieren. De Raad is van mening dat in bijlage C per diersoort gespecificeerd moet worden welke bedwelmings- en dodingsmethoden zijn toegestaan. De wetenschappelijke rapportage van EFSA kan hiertoe de basis vormen. De Raad is van mening dat ook in het geval van dierziektebestrijding uitsluitend de in bijlage C beschreven methoden mogen worden toegepast, omdat daarvan op wetenschappelijke gronden is aangetoond dat deze methoden voldoen aan het uitgangspunt van de Richtlijn, namelijk dat het dier elke vermijdbare opwinding of pijn of elk vermijdbaar lijden moet worden bespaard. Het alternatief is dat dieren bedwemd en gedood worden door of onder toezicht van de dierenarts op grond van de nationale Wet Uitoefening Diergeneeskunde.

In algemene zin constateert de Raad dat er behoefte bestaat aan een praktische handleiding op welke wijze concreet moet worden vormgegeven aan het gehele proces dat in de Richtlijn beschreven wordt. De Richtlijn zelf en zijn bijlagen voorzien hier

in onvoldoende mate in. De Raad is van mening dat het EFSA-rapport voor het gedeelte over het bedwelmen en/of doden de basis kan vormen. Een dergelijke praktische handleiding dient tevens voorzien te zijn van 'best practices'.

In de Richtlijn en zijn bijlagen wordt niet ingegaan op welke wijze drachtige dieren dienen te worden bedwemd en gedood indien daartoe een indicatie is of in geval van een dierziekteuitbraak. In de wetenschappelijke rapportage van EFSA wordt op deze problematiek wel ingegaan. EFSA concludeert daarbij dat het doden van drachtige grote dieren het beste kan gebeuren middels een intraveneuze letale injectie met barbituraten, omdat barbituraten de placenta passeren en daarmee ook de foetus zullen doden. De Raad is van mening dat het verstandig zou zijn als ook in de Richtlijn en/of zijn bijlagen aandacht wordt besteed aan deze problematiek en de wijze hoe hiermee om te gaan. De Raad is van mening dat aanvullende maatregelen bij drachtige dieren om het welzijn van de foetus te borgen niet nodig zijn: in het advies over het doden van drachtige grote landbouwhuisdieren (RDA 2003/06) werd geconcludeerd dat een welzijnsaantasting van de foetus zeer onwaarschijnlijk is. Echter, vanuit esthetisch opzicht kan het treffen van aanvullende maatregelen wel wenselijk zijn. De Raad onderschrijft in die situatie de keuze van EFSA voor een intraveneuze letale injectie met barbituraten.

Richtlijn 93/119/EG en zijn bijlagen stellen geen eisen aan het slachten van vissen. EFSA constateert echter dat er geen reden is om met vissen beleidsmatig op een andere wijze om te gaan dan met andere voor productiedoeleinden gehouden dieren. De Raad onderschrijft deze bevinding (zie RDA 2003/05). De Raad is dan ook van mening dat de Richtlijn en zijn bijlagen hierop dienen te worden aangepast en dat deze ook van toepassing moeten worden verklaard op gekweekte vissen.

4. CONSEQUENTIES VAN DE DOOR EFSA GEFORMULEERDE OPINIE EN DE ACHTERLIGGENDE WETENSCHAPPELIJKE RAPPORTAGE VOOR DE INVULGING VAN HET BESLUIT DODEN VAN DIEREN

Richtlijn 93/119/EG is van toepassing op het verplaatsen, onderbrengen, fixeren, bedwelmen, slachten en doden van dieren die worden gefokt en gehouden voor het verkrijgen van vlees, huiden, pellen of andere producten en op de procedures voor het doden in geval van bestrijding van besmettelijke ziekten. Het doden van vissen valt onder de Richtlijn. Het Besluit doden van dieren, de Nederlandse implementatie van Richtlijn 93/119/EG, is echter niet van toepassing op het doden van vissen (zie art. 2, lid 1: "Als soorten en categorieën van dieren als bedoeld in artikel 44, eerste lid, van de wet worden aangewezen zoogdieren, reptielen, amfibieën en

vogels"). Vissen zijn in Nederland uitgezonderd omdat de minister bij de implementatie van de Richtlijn van mening was dat er onder deskundigen nog uiteenlopende opvattingen bestonden omtrent de perceptie van pijn en dergelijke gevoelens bij vissen. In afwachting van een door het RIVO uitgevoerde inventariserende studie naar de huidige praktijk van het doden van diverse vissoorten en de problemen die daarmee gepaard gaan en op basis van de aanbevelingen van de Raad (RDA 1997/07) zou de minister een plan van aanpak opstellen. Voor zover daartoe vervolgens aanleiding zou bestaan, zou het besluit worden aangepast (zie Besluit doden van dieren, Toelichting § 5).

In zijn brief van 31 oktober 2003 geeft de minister zijn reactie op het advies van de Raad voor Dieren-aangelegenheden over criteria voor het doden van paling en meerval (RDA 2003/05). De Minister sluit hierin aan bij het oordeel van de Raad dat gewervelde vissen een vorm van pijn-, angst- en stressbeleving kennen en dat er in bepaalde gevallen sprake kan zijn van aantasting van het welzijn van vissen. De minister geeft ook aan dat herbezinning op de reikwijdte van het Besluit doden van dieren op zijn plaats is ten aanzien van gewervelde vissen. De Raad is van mening dat de tijd nu rijp is om vissen op te nemen in het Besluit doden van dieren, conform de Europese Richtlijn, en om concrete regelgeving te implementeren voor het doden van paling en meerval, conform het advies van de Raad.

5. CONSEQUENTIES VAN DE DOOR EFSA GEFORMULEERDE OPINIE EN DE ACHTERLIGGENDE WETENSCHAPPELIJKE RAPPORTAGE VOOR HET NEDERLANDSE STANDPUNT TEN AANZIEN VAN RICHTLIJN 93/119/EG

Op basis van bovenstaande komt de Raad tot de volgende aanbevelingen met betrekking tot het Nederlandse standpunt ten aanzien van Richtlijn 93/119/EG:

- Inzetten op het benoemen van toegestane fixatie-, bedwelmings- en dodingsmethoden per diersoort. Het welzijn van het dier dient bij het benoemen van deze methoden leidend te zijn (artikel 3 van de Richtlijn). Op grond van andere aspecten, zoals ethische, (socio-)economische, culturele, religieuze of voedselveiligheidsaspecten, kan vervolgens binnen de toegestane methoden een keuze gemaakt worden. De Raad is van mening dat het wenselijk is dat de toegestane fixatie-, bedwelmings- en dodingsmethoden worden vastgelegd in (een bijlage van) de Europese Richtlijn. Daarnaast moet er een procedure worden ontwikkeld om niet-benoemde, welzijnsvriendelijkere fixatie-, bedwelmings- en/of dodingsmethoden na wetenschappelijke toetsing alsnog te kunnen benoemen: voortschrijdend wetenschappelijk inzicht kan er toe leiden dat bepaalde methoden die momenteel zijn toegestaan in de toekomst afgewezen moe-

ten worden. Het dient mogelijk te zijn om (de bijlage van) de Europese Richtlijn hierop aan te passen. Tevens is het wenselijk dat wordt vastgelegd op welke wijze de toegestane methoden dienen te worden uitgevoerd. In geval van slachthuizen zou het werken volgens benoemde fixatie-, bedwelmings- en dodingsmethoden deel uit kunnen maken van een erkenning of kunnen worden ingebouwd in kwaliteitssystemen. Ook dit dient bindend op Europees niveau geregeld te worden om verschillen in invulling tussen landen te voorkomen. De controle op de fixatie, het bedwelmen en het doden van dieren conform de voor deze dieren benoemde fixatie-, bedwelmings- en dodingsmethoden dient te gebeuren door de Food and Veterinary Office (FVO) van de EU. De Raad is voorts van mening dat ook een goede opleiding dan wel training van degenen(n) die de fixatie, bedwelming dan wel het doden uitvoert (uitvoeren), de arbeidsomstandigheden waaronder de procedures moeten worden uitgevoerd en het onderhoud en controle van de apparatuur, deel uit zouden moeten maken van een erkenning of moeten worden ingebouwd in een kwaliteitssysteem. Deze aspecten hebben immers ook een zeer grote invloed op de mate van eventuele welzijnsaantasting rond het bedwelmen en doden van productiedieren. Tenslotte is de Raad van mening dat de primaire verantwoordelijkheid bij de minister van LNV ligt, maar dat de Europese koepelorganisaties van

de verschillende belangenorganisaties (al dan niet daartoe aangezet door hun Nederlandse equivalent) zich ook dienen in te zetten voor het benoemen van toegestane bedwelmings- en dodingsmethoden per diersoort;

- Aansluitend op de voorgaande aanbeveling dient Nederland in te zetten op het toestaan van bedwelmings- en dodingsmethoden die momenteel niet door bijlage C worden toegestaan, maar waarvan wetenschappelijk onderzoek reeds heeft aangetoond dat ze welzijnsvriendelijker zijn dan bepaalde methoden die momenteel wel zijn toegestaan. Dit is met name het geval voor gasbedwelmings- en dodingsmethoden. De Raad is van mening dat de primaire verantwoordelijkheid bij de minister van LNV ligt, maar dat de Europese koepelorganisaties van de verschillende belangenorganisaties (al dan niet daartoe aangezet door hun Nederlandse equivalent) zich ook dienen in te zetten voor het benoemen van niet-toegestane bedwelmings- en dodingsmethoden die welzijnsvriendelijker zijn dan sommige van de reeds benoemde bedwelmings- en dodingsmethoden;
- Inzetten op aanpassing van bijlage D met betrekking tot het verbloeden van bedwelmde dieren. Gebleken is dat de wijze waarop verbloeding in bijlage D wordt voorgeschreven niet voor alle diersoorten de meest adequate wijze is. Per diersoort dient te worden benoemd op welke wijze eventuele verbloeding dient plaats te vinden.

De Raad is van mening dat de primaire verantwoordelijkheid bij de minister van LNV ligt, maar dat de Europese koepelorganisaties van de verschillende belangenorganisaties (al dan niet daartoe aangezet door hun Nederlandse equivalent) zich ook dienen in te zetten voor een aanpassing van bijlage D;

- De Raad acht het wenselijk om in te zetten op een bepaling in de Richtlijn hoe omgegaan dient te worden met drachtige dieren. De Raad is van mening dat de primaire verantwoordelijkheid bij de minister van LNV ligt, maar dat ook de Europese koepelorganisaties van de verschillende belangenorganisaties (al dan niet daartoe aangezet door hun Nederlandse equivalent) zich hiervoor dienen in te zetten;
- Inzetten op het van toepassing verklaren van de Richtlijn op gekweekte vissoorten; het Besluit doden van dieren dient ook op vissen van toepassing te worden verklaard (zie ook RDA 2003/05). Zowel EFSA als de Raad hebben geconcludeerd dat ook vissen een vorm van pijn-, angst- en stressbeleving kennen, dat er in bepaalde situaties sprake kan zijn van aantasting van het welzijn van vissen en dat het voorgaande impliceert dat de criteria voor het bedwelmen en doden van productiedieren ook op voor productiedoeleinden gehouden vissen van toepassing moeten worden verklaard. De Raad is van mening dat de primaire verantwoordelijkheid bij de minister van LNV ligt, maar dat ook

de Europese koepelorganisaties van de verschillende belangenorganisaties (al dan niet daartoe aangezet door hun Nederlandse equivalent) zich dienen in te zetten voor het van toepassing verklaren van de Richtlijn op gekweekte vissoorten;

- Inzetten op het opheffen van de uitzondering voor bedwelming in geval van ritueel slachten zoals momenteel is vastgelegd in de Richtlijn. De Raad is van mening dat ook in geval van ritueel slachten het welzijn van het dier dient te prevaleren. Daarvan uitgaande dienen dieren die ritueel geslacht zullen worden net als de overige productiedieren eerst bedwelmd en vervolgens gedood te worden. Binnen de toegestane bedwelgings- en dodingsmethoden dient vervolgens te worden gezocht naar de methode die het beste aansluit bij de religieuze overtuiging. De Raad is van mening dat zowel de minister van LNV als de Europese koepelorganisaties van de verschillende belangenorganisaties (al dan niet daartoe aangezet door hun Nederlandse equivalent) zich voor het opheffen van de uitzondering voor onbedwelmd slachten op rituele gronden dienen in te zetten. De Raad waarschuwt er voor dat het opheffen van de uitzondering voor onbedwelmd slachten op rituele gronden er niet toe mag leiden dat dieren bij de eindgebruiker thuis onder, vanuit het oogpunt van dierenwelzijn, mindere omstandigheden worden geslacht. Dit zou een verschuiving van de problematiek en een substantiële verslech-

tering van het welzijn van dieren voor en tijdens het slachtproces betekenen;

- Het bedwelmen en doden van productiedieren tijdens dierziekteuitbraken conform vooraf gespecificeerde bedwelgings- en dodingsmethoden. De mogelijkheid voor de bevoegde autoriteit om methoden aan te wijzen vervalt daarmee. Reeds in vredestijd dient te worden gezocht naar methoden die in geval van een dierziekteuitbraak kunnen worden ingezet (voor zover niet reeds beschikbaar). Deze methoden dienen wetenschappelijk te worden getoetst en kunnen vervolgens in de Richtlijn of zijn bijlagen benoemd worden als voor een bepaalde diersoort toegestane bedwelgings- en/of dodingsmethode. Door dit principe los te laten in geval van een dierziekteuitbraak bestaat het risico dat het welzijn van de te bedwelmen en doden dieren onvoldoende gewaarborgd kan worden. De Raad is van mening dat zowel de minister van LNV als de Europese koepelorganisaties van de verschillende belangenorganisaties (al dan niet daartoe aangezet door hun Nederlandse equivalent) zich hiervoor zouden moeten inzetten;
- Omdat op tal van punten de kennis met betrekking tot het bedwelmen en doden van productiedieren onvoldoende is, deelt de Raad de mening van EFSA dat fundamenteel en praktijkgericht onderzoek hiernaar dringend gewenst is. De Raad is echter van mening dat het verstandig zou zijn om ook de andere stappen in het slacht-

proces in het onderzoek te betrekken, omdat ook deze stappen grote invloed hebben op het welzijn van productiedieren. Belangrijke aandachtspunten binnen het onderzoek zouden moeten zijn:

- o Bedwelms- en dodingsmethoden voor vissen;
- o Bedwelms- en dodingsmethoden die gebruik maken van gas of elektrocutie voor alle gehouden productiedieren en met als prioriteit het varken;
- o Reversibiliteit van diverse bedwelmsmethoden;
- o Invloed van alle stappen voorafgaand aan de bedwelming en doding op het welzijn van het dier.

Doel van het onderzoek zou niet alleen moeten zijn na te gaan welke bedwelms- en dodingsmethoden voldoen aan de criteria zoals geformuleerd in de Richtlijn, maar ook na te gaan waar een acceptabele ondergrens ligt, zodat de randvoorwaarden exact gesteld kunnen worden. Financiering van dit onderzoek zou via Europese middelen moeten plaatsvinden. Ook Europese brancheorganisaties zouden een financiële bijdrage moeten leveren aan dergelijk onderzoek. De Nederlandse overheid en het Nederlandse bedrijfsleven zouden onderzoek dat primair voor de Nederlandse situatie van belang is moeten stimuleren en faciliteren;

- Verspreiding van kennis over dodings- en bedwelmsmethoden; de EU heeft speciale voorlichtingsprogramma's, waarvan gebruik gemaakt zou kunnen worden. In het bijzonder is voorlichting gewenst ter verspreiding van de wetenschappelijke inzichten over pijn en stress bij vissen en de consequenties daarvan voor het houden, bedwelmen en doden van vissen. De Raad is van mening dat de primaire verantwoordelijkheid bij de minister van LNV ligt, maar dat ook de Europese koepelorganisaties van de verschillende belangenorganisaties (al dan niet daartoe aangezet door hun Nederlandse equivalent) hiervoor aandacht dienen te vragen.

6. OVERIGE OPMERKINGEN

De Raad is van mening dat voor reeds gehouden productiedieren afgesproken zou moeten worden op welke termijn er voor deze diersoorten wetenschappelijk getoetste bedwelms- en dodingsmethoden beschikbaar zullen zijn (voor zover nog niet het geval). Productiedieren dienen, met in achtneming van een reële overgangstermijn, vervolgens volgens deze methoden te worden bedwelmd en gedood. Voor momenteel niet als productiedier gehouden diersoorten dienen eerst een wetenschappelijk getoetste bedwelms- en dodingsmethode beschikbaar te zijn, alvorens het dier als productiedier kan worden toegelaten (artikel 34 van de Gezondheids-

en welzijnswet voor dieren regelt welke dieren als productiedier gehouden mogen worden).

Voorts zou de Raad graag aandacht zien voor de wijze waarop in het kader van dierziektebestrijding met het bedwelmen, doden en slachten van niet-gehouden dieren en dieren in natuurgebieden dient te worden omgegaan.

De Dierenbescherming vraagt tenslotte expliciet aandacht voor de exportrestitutie voor het transport van runderen naar Egypte en Libanon. De Dierenbescherming is van mening dat, gelet op de opvattingen over ritueel slachten, aan deze exportrestitutie een einde dient te komen, omdat de geëxporteerde runderen in deze landen onverdoofd geslacht worden. De Productschappen Vee, Vlees en Eieren wijzen er echter op dat in een aantal islamitische landen wel bedwelmd geslacht wordt. Voorts wijzen anderen er op dat, in geval van beëindiging van de exportrestitutie, landen zoals Australië het gat dat dan ontstaat zullen invullen, waardoor levend vee aanzienlijk langer onderweg is. Volgens hen kan een oplossing alleen worden gevonden in het maken van wereldwijde afspraken over het transport van levend vee.

LITERATUURLIJST

Besluit van 16 mei 1997, houdende regelen ter zake van het doden van dieren (Besluit doden van dieren).

Brief van de minister van LNV aan de Tweede Kamer d.d. 31 oktober 2003 inzake het doden van vis.

EFSA (2004). Opinion of the Scientific Panel on Animal Health and Welfare on a request from the Commission related to welfare aspects of the main systems of stunning and killing the main commercial species of animals. *The EFSA Journal*, 45, 1-29.

EFSA (2004). Scientific report on welfare aspects of the main systems of stunning and killing the main commercial species of animals. www.efsa.eu.int.

Richtlijn 93/119/EG van de Raad van 22 december 1993 inzake de bescherming van dieren bij het slachten of doden. *Publicatieblad nr. L 340 van 31/12/1993*, 0021-0034.

Raad voor Dierenaangelegenheden (1997). *Het rapport "Doden van vissen – literatuurstudies en praktijkobservaties" van het RIVO-DLO (RDA 1997/07)*.

Raad voor Dierenaangelegenheden (2003). *Criteria voor dodingsmethoden voor paling en meerval (RDA 2003/05)*.

Raad voor Dierenaangelegenheden (2003). *Het doden van drachtige grote landbouwhuisdieren (RDA 2003/06)*.

BIJLAGEN

1. SAMENVATTING VAN DE OPINIE VAN EFSA

Summary of the Opinion of the Scientific Panel on Animal Health and Welfare on a request from the Commission related to welfare aspects of the main systems of stunning and killing the main commercial species of animals

The EFSA Scientific Panel on Animal Health and Welfare was asked by the Commission services to report on the welfare aspects of the main systems of stunning and killing in the main commercial species of animals with consideration of Directive 93/119/EC. Species referred to in the present opinion are: cattle, sheep, pigs, poultry, horses and farmed fish. Welfare aspects of the systems for stunning other species, such as rabbits, deer, ratites or goats, have not been included in the present opinion.

Stunning before slaughter is a statutory requirement in the EU (with exceptions in some Member States for religious slaughter) to induce unconsciousness and insensibility (inability to perceive stimuli) in animals, so that slaughter can be performed without avoidable fear, anxiety, pain, suffering and distress.

This Scientific opinion is a scientific assessment of the welfare during stunning and killing adopted by the EFSA AHAW Panel based on the data of the Scientific Report. In drafting this Scientific Opinion, the panel did not consider ethical, socio-economic, cultural or religious aspects of this topic. Considering the mandate, the present opinion concentrates on the welfare of the animals concerned at the point of application of the stunning and stun / killing techniques and does not consider in detail other preceding or subsequent procedures, although it is recognised that, for instance, transport to the slaughterhouse, lairage conditions, pre-slaughter handling and restraint prior to stunning may cause serious welfare problems. Scientific data on other issues such as food safety, BSE (Bovine Spongiform Encephalopathy), human operator safety, economic impact are not reviewed in this opinion.

This opinion considers the main stunning and stun / killing methods under commercial slaughterhouse and under farm conditions in Europe. Killing of animals without stunning and stun / killing methods for disease control are also considered.

Stunning methods induce temporary loss of consciousness and rely solely on prompt and accurate sticking procedures to facilitate bleeding and to cause death. Sticking involves the severing of major blood vessels e.g. neck cutting or chest sticking. If unbled, even the adequately stunned animal has a potential to regain brain and body functions. Stun / killing methods induce unconsciousness and death either simultaneously or sequentially.

Procedures appropriate to cattle, sheep, pigs, chickens, turkeys, farmed fish and horses and their related minimum requirements such that unconsciousness and insensibility are induced and poor welfare is minimised, are recommended.

An understanding of the states of unconsciousness and insensibility and the measures to assess these permit evaluation of the effectiveness of the different methods applied. Efficient stunning methods disrupt the neurons or neurotransmitter regulatory mechanisms in the brain, causing a long-lasting depolarised neuronal state that renders animals unconscious and insensible. Indeed, most of the known or established stunning methods also induce high degrees of electrical synchronisation in the brain leading to a quiescent or isoelectric electroencephalogram. During and immediately after stunning, depending on the method and species involved, animals show typical behaviour patterns and physical reflexes, which can help to monitor the effectiveness of stunning under commercial conditions. In general, vocalisation in animals during the induction of unconsciousness with any stunning method is indicative of pain or suffering (however, absence of vocalisation does not guarantee absence of pain or suffering). Under practical conditions, eye reflexes and reactions to painful stimuli should always be investigated and evaluated, in combination with the resumption of normal rhythmic breathing and righting reflexes, to assess stunning effectiveness.

The duration of unconsciousness and insensibility varies between methods, species and animals. The stun-stick interval should be sufficiently short to induce death through blood loss before the animal recovers from the stun. Sticking procedures vary between species; however, the supply of oxygenated blood to the brain should be stopped as rapidly as possible.

Stun / killing methods, which induce unconsciousness and death either simultaneously or sequentially, do not rely on bleeding to cause death and therefore should be preferred when available and proven to be effective.

In all the stunning and stun / killing methods (excluding gas mixtures), animals should be restrained appropriately and heads properly presented to the operator for effective application of the procedure(s).

Due to the serious animal welfare concerns associated with slaughter without stunning, pre-cut stunning should always be performed.

As a general rule, each method should be applied only once, i.e. animals should be rendered unconscious and insensible by a stunning or stun / killing method or device applied for the first time. In the event of a failure (unsuccessful stun), the animal should be killed immediately by an appropriate backup killing method.

It is important that all operators involved with stunning and slaughter are competent, properly trained and have a positive attitude towards the welfare of the animals.

All the equipment used for stunning or stun / killing should be maintained in good working conditions and recorded evidence of parameters applied, maintenance and rectified defects should be kept.

There are no ideal methods for the stunning and killing of farm animals for commercial slaughter or disease control purposes and it is therefore necessary to select those procedures whose proper application have most advantages in terms of animal welfare. Bad practice increases the disadvantages of any method.

The penetrating captive bolt, if applied properly, can render sheep and cattle insensible with minimal effects on welfare. Captive bolt usage is appropriate for some pigs, but there can be problems if it is used for boars and old sows. Captive bolt has the disadvantage that there is no automated method for practical use available today and depends essentially on the education and skill of the person who performs the stunning.

Gas stunning has a high potential for humane stunning or stun / killing if non-aversive gases or gas mixtures are used. It requires sophisticated technical equipment. The animals are exposed to a moderate handling

stress only.

Electrical stunning can immediately cause unconsciousness and makes the animal insensible. It requires high standards of technical equipment and skilled people to perform and monitor the stun and a system to record the stunning details such as voltage, current and frequency of the current for each individual stun. For automated applications the animal has to be restrained. There is still a lack of knowledge about mechanisms of brain function during application of electrical currents to the head.

There is an urgent need for further detailed investigations of the mechanisms and effects of the different stunning methods, their technical and organisational performance in practice and improved and continuing education of the staff to ensure good animal welfare.

2. SAMENSTELLING VAN DE WERKGROEP

De werkgroep die dit advies heeft voorbereid was als volgt samengesteld:

- ir. H. Bekman: Productschappen Vee, Vlees en Eieren
- G.P. van den Berg / ir. M. de Jong-Timmerman: Dierenbescherming
- drs. J. Borgmeier: Koninklijke Nederlandse Maatschappij voor Diergeneeskunde
- W.H.B.J. van Eijk: Productschap Vis
- ir. M.M. van Huik: LTO
- dr. E. Lambooy: Animal Sciences Group
- prof.dr. H.A.P. Urlings: Dumeco
- dr.drs. I.D. de Wolf: voorzitter, bureau van de Raad voor Dierenaangelegenheden

3. OVERZICHT VAN PUBLICATIES

Onderstaand overzicht betreft de publicaties van de Raad vanaf 2002. Een overzicht van eerdere door de Raad uitgebrachte adviezen kan worden opgevraagd bij het secretariaat van de Raad of is te vinden op www.raadvoordierenaangelegenheden.nl.

PUBLICATIES IN 2005:

- RDA 2005/01 De rol van wild bij de insleep en verspreiding van klassieke varkenspest en mond- en klauwzeer in Nederland
- RDA 2005/02 Immunosterilisatie als een alternatief voor de huidige wijze van castratie in de varkenshouderij
- RDA 2005/03 Maintaining or improving farm animal welfare in the light of increasing trade liberalisation and globalisation: a contradiction in terms?
- RDA 2005/04 Het houden van potentieel gevaarlijke diersoorten als gezelschapsdier

Jaarverslag 2004

PUBLICATIES IN 2004:

- RDA 2004/01 Dierziektebeleid met draagvlak – Advies over de bestrijding van zeer besmettelijke dierziekten; deel 2 – Onderbouwing van het advies
- RDA 2004/02 Herinrichting van het distributie- en kanalisatiesysteem van diergeneesmiddelen in Nederland
- RDA 2004/03 Negatief- en positieflijst voor vissen, reptielen en amfibieën ter invulling van artikel 33 van de Gezondheids- en welzijnswet voor dieren
- RDA 2004/04 Bestialiteit
- RDA 2004/05 Strategieën om te komen tot een efficiëntere opsporing van besmettelijke, aangifteplichtige dierziekten
- RDA 2004/06 Verkenning van de toekomstperspectieven voor agroproductieparken in Nederland

Jaarverslag 2003

PUBLICATIES IN 2003:

- RDA 2003/01 Advies omtrent dierziekten en zoönosen, waarvoor hobbymatig gehouden dieren vatbaar zijn en als drager kunnen fungeren, die een bedreiging kunnen vormen voor de gezondheid van mensen en bedrijfsmatig gehouden dieren en die in het kader van grote bestrijdingscampagnes relevant zijn
- RDA 2003/02 Wet- en regelgeving omtrent hobbydieren
- RDA 2003/03 Mogelijke dierenwelzijnproblemen in de paardenhouderij
- RDA 2003/04 Zorgen voor je paard
- RDA 2003/05 Criteria voor dodingsmethoden voor paling en meerval
- RDA 2003/06 Het doden van drachtige grote landbouwhuisdieren
- RDA 2003/07 Negatief- en positieflijst voor zoogdieren en vogels ter invulling van artikel 33 van de Gezondheids- en welzijnswet voor dieren
- RDA 2003/08 Dierziektebeleid met draagvlak – Advies over de bestrijding van zeer besmettelijke dierziekten; deel 1 – Advies

Jaarverslag 2002

PUBLICATIES IN 2002:

- RDA 2002/01 Minimum welzijnseisen tijdens bestrijdingscampagnes
- RDA 2002/02 Fokken met recreatiedieren (1)
- RDA 2002/03 Fokken met recreatiedieren (2)
- RDA 2002/04 Advies aan de Directeur Landbouw van het Ministerie van Landbouw, Natuurbeheer en Visserij inzake een plan van aanpak voor de bestrijding van aangeboren afwijkingen bij katten
- RDA 2002/05 Een toetsingskader en toelatingsprocedure voor aanwijzing van nieuwe voor productie te houden vissoorten